

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

KULTÚRAFÜGGŐ NYELVI ELEMEL A KORTÁRS SVÉD BESTSELLER MŰVEKBEN
ÉS MAGYAR NYELVŰ FORDÍTÁSAIKBAN

A DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Péteri Vanda

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Dr. Tolcsvai Nagy Gábor MHAS, egyetemi tanár, a Doktori Iskola vezetője

Germanisztikai nyelvtudomány doktori program

Dr. Manherz Károly CSc, professor emeritus, a program vezetője

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk

Elnök: Dr. Manherz Károly professor emeritus, CSc

Belső bíráló: Dr. Ács Péter PhD, Csc

Külső bíráló: Dr. Fenyvesi Katalin, PhD

Titkár: Dr. Nagy Roland, PhD

Tag: Dr. Komlósi László Imre habil. egyetemi tanár, CSc

Póttag: Dr. Vaskó Ildikó PhD, CSc

Póttag: Zsámbékiné Dr. Domsa Zsófia PhD

Témavezető és tudományos fokozata

Dr. Kiefer Ferenc professor emeritus, MHAS

Budapest, 2016

1. A kutatás rövid ismertetése

Doktori értekezésem tárgya a kultúrafüggő jelenségek fordításának vizsgálata svéd-magyar, illetve svéd-angol irányú fordításokban. A korpusz alapját a svéd újságíró, krimiíró Stieg Larsson Millennium-trilógiájának első része, a *Män som hatar kvinnor* c. regény, valamint ennek magyar és angol nyelvű fordítása képezi.

A svéd irodalom populáris műfajai az elmúlt évtizedben rendkívüli népszerűségnek örvendtek Magyarországon és mindenütt a világon. Bármilyen kritikusan is ítéljük meg őket, ezek a művek fontos szerepet játszanak abban, hogy a hazai olvasók, fogyasztók milyen képet alakítanak ki maguknak a kortárs svéd kultúráról. A fordító, aki optimális esetben a célnyelvi szöveg olvasójánál sokkal jártasabb a forrásnyelvi szöveg kontextusát képező kultúrában, mindig arra törekszik, hogy – amennyiben ezt elegáns láthatatlanságban maradvá sikerül megtennie – megmutassa, de legalábbis ne tüntesse el azokat az eredeti szövegben fellelhető sajátosságokat, amelyek a kérdéses kulturális közösség életére és a benne megszületett, ennél fogva kultúrafüggő (kulturálisan kötött, kultúraspecifikus) alkotásra annyira jellemzőek.

Mivel egy irodalmi mű mindenekelőtt a nyelv által kapcsolódik a kultúrához, vagyis a forráskultúrát meghatározó, azt legösszetettebben tükröző bonyolult rendszeren keresztül, a kultúrafüggő jelenségeket vizsgáló fordításkutatónak szembe kell néznie azzal a nehézséggel, hogy kutatása fókuszába vagy túl sok, túl komplex – vagy éppen túl kevés feltárni való probléma kerül. Az elmúlt években, többek között az intenzív kulturális és nyelvi globalizációs folyamatoknak köszönhetően, rengeteg olyan tudományos cikk és disszertáció született, amelynek kultúrafüggő jelenségek és fordításuk kontrasztív vizsgálata a témája. Számos tanulmány ezeknek a kultúrafüggő nyelvi jelenségeknek a feltűnő, könnyen azonosítható, ezért a korpuszelemzések számára viszonylag egyértelműen kiválogatható és osztályozható szegmensével – reáliák, allúziók, szólások, közmondások, idiomatikus kifejezések, szójátékok – és a velük kapcsolatban felmerülő fordítási problémákkal foglalkozik.

2. Az értekezés célkitűzése

Külföldön szembeötlő – idehaza egyelőre talán inkább szokatlan – tendencia, hogy a nemcsak a magas megbecsültségű, hanem a populáris kultúra alkotásai is ilyen vizsgálatok korpuszául szolgálhatnak. A jelen értekezés célkitűzése is ez.

A populáris műfajok közé sorolható irodalmi művek mellett a tömegfilmek, a tévésorozatok sőt a reklámok is a kutatás fókuszába kerülnek, hiszen marketing-értékük következtében ezek a legdinamikusabban üzemeltetett, legnagyobb hatás-keresztmetszetű csatornákon keresztül gyakorolnak hatást a befogadóra, aki ma már gyakrabban néző, mintsem olvasó. A jelen értekezés is olyan szöveget vizsgál, amelyet az egész világon forgalmazott filmmé is átalakítottak.

A kultúrafüggő nyelvi elemek vizsgálatának tükrében a következő kérdéseket próbálom megválaszolni:

- Melyek azok a svéd kulturális sajátosságok, amelyek Stieg Larsson regényét jellegzetessé és sikeressé teszik?
- Valóban skandináv sajátosságokról van-e szó, vagy csak a piac megdolgozására kimunkált, egy laza céghálózat által közösen fejlesztett és sikeresen működtetett eszközkészletről?
- Hogyan segíti elő vagy akadályozza egy-egy sikerkönyv kulturális befogadását a forrásnyelvi szövegből vagy a közvetítő nyelvi szövegből átültetett fordítások minősége?
- Milyen szerepet játszanak a fordítón kívüli tényezők a kultúrák közvetítésében: hogyan segítenek, milyen gátakat állítanak?
- Igaz-e az, hogy a kultúraspecifikus nyelvi elemek vonatkozásában a bestsellerek esetében is nagyobb veszteséggel járhat egy olyan vállalkozás, ahol közvetítő nyelvi szöveg alapján készült a fordítás?

3. A kutatás módszere

A fordítástudomány kínálta megállapítások segítségével a regény prologusát és első két fejezetét magába foglaló hatvanoldalnyi forrásnyelvi szövegkorpuszból kiválasztottam azokat a nyelvi elemeket, amelyek kulturálisan specifikusnak tekinthetők. Az elemzésre szánt példák nem kizárólag ún. etnokulturális szavak és kifejezések (etnokulturémák). A korpusz részét alkotja minden olyan kulturális nyelvi jelenség, mely a legkevésbé sem homogén svéd populáris kultúrában a nyelvhasználat integrálódott része, s amely egy globális piacra szánt, ám etnokulturális sajátosságokkal (sztereotípiákkal, allúziókkal, történelmi tényekkel, helyszínekkel) svédre profilírozott regényben, mint kereskedelmi termékben, megtalálható

kell, hogy legyen. Természetesen a forrás- és célnyelvi kultúrában bizonyos jártasság szükséges ahhoz, hogy eldönthessük, mi tekinthető svédnek és mi magyarnak. Kalle Anka, azaz Donald Kacs, hosszú évtizedek óta tartó rendszeres karácsonyi tévés szereplésének köszönhetően szükségszerűen immár svéd kulturális tényező, a szintén világhírű svéd Ingmar Bergman Varázsfuvolájának levetítése a magyar tévében szinte minden év valamelyik karácsonyi napján magyar karácsonyi hagyomány.

A rendelkezésre álló tudományos fogalmi keretek kínálta módszerek szerint két alapvető szempont alapján osztályoztam az elemzésre szánt példákat. Az egyik osztályozást a forrásnyelvi szövegben talált jelenségeken végeztem el, ezeket tematikus csoportokba rendeztem. A kiemelt példák célnyelvi megfeleltetéseit pedig aszerint rendszereztem, hogy milyen – a fordítástudomány által leírt – fordítói stratégia érvényesül az átültetésüknél. Az elemzett példákat értekezésemben táblázatban foglaltam össze.

4. Eredmények, következtetések

(1) *A sajátos, egyszerre műfaji és üzleti szempontok által meghatározott, tehát úgyszólván gazdaságpoétikai keretek között zajló kulturális cserekereskedelem vizsgálata során kétirányú folyamatnak lehetünk tanúi. A kultúrában sem csupán veszteség a globalizálódás. A sokak által kárhoztatott uniformizálódás folyamatában a korábbi kulturális rendszerben egzotikusnak és idegennek számító, merőben újszerű elemek is hihetetlen tempóban jutnak el a fogyasztóhoz. Bármilyen szépirodalmi szövegnek, így*

(2) a sikerkönyveknek is méltányolandó kultúraközvetítő szerepük van.

(3) *Ez a megállapítás bármilyen nemzeti „márkajelzéssel” ellátott, ugyanakkor globális piacra készült sikerkönyvre érvényes, Stieg Larsson elemzett művére is.*

(5) *A reáliák fordítását tanulmányozó kontrasztív vizsgálatok, amelyek bár érdekesítő kulturális szótárakat eredményezhetnek, irodalom- vagy történettudományi segédanyagként is használhatóak, valamint gondosan elkészített statisztikák alapján megállapításokat tehetnek a fordítási normák különböző szociokulturális tényezők által befolyásolt változásaival kapcsolatban, nyelvészeti szempontból nem tudnak újdonság erejével ható felfedezéseket tenni.*

(6) *A reáliák fordítása mindig is nehézséget okozott a fordítók számára, a reáliák átváltási műveleteinek legalapvetőbb típusai pedig – közvetlen átvétel, tükörfordítás, helyettesítés – kulturális adaptáció, generalizáció, betoldással- vagy törzsszövegen kívüli*

explicitációval feloldott átültetés, kihagyás – nem változnak. Mindazonáltal *a reáliák átváltási műveletei közül két stratégia – a legkevésbé rutinszerűen alkalmazott teljes kihagyás és helyettesítés, vagyis az adaptáció – vizsgálata mindenképpen érdekesebbnek bizonyul a többinél*, ezeknek stratégiáknak az alkalmazása árul el talán legtöbbet a célnyelvi szöveget befogadó kultúráról, a fordító kompetenciájáról, tehetségéről vagy annak hiányáról, és sajátos módon tanúskodik a fordítás körülményeiről, a kiadói megfontolásokról.

(7) A szélteben-hosszában – a fordítástudományban is – használt *stratégia* szó bármelyik jelentésének, vonatkozzék a hadvezetésre vagy általában a problémamegoldásra, fontos eleme az előzetes tervezés. A korpuszt képező magyar szöveg fordítójaként fontosnak tartottam az elemzett példákon keresztül azt is bemutatni, milyen *diszkrepancia áll fenn a stratégia szó sugallta eszmei fordítói munkafolyamat és a fordítók valóságos élményei, problémamegoldási lehetőségei között*. A bestseller-könyvek megjelentetésének során az egyik legfontosabb fordítói cél a hűség, az egyik legfontosabb kiadói cél viszont a gyorsaság és az olcsóság. Az ellentétes célok csatájában a fordítói önellenőrzés, illetve számos, hagyományosan a kiadó által végrehajtott ellenőrző művelet kimarad a könyvkiadás folyamatából, és rengeteg döntéshelyzetben billen a mérleg az óvatos, kockázatkerülő – uniformizáló, akár cenzúragyanús, hiszen szövegrészlet-törléseket eredményező – megoldások javára. Disszertációm egyik fejezetében ezeket a közös (kiadói/fordítói) felelősségű fordítói bakikat, sajátos kiadói döntéseket elemzem a célnyelv kulturális-pragmatikai kontextusának figyelembevételével.

Bibliográfia I: a tézisekhez felhasznált közlemények

Hurtado Albir, Amparo (2010) “Competence”. In: Yves Gambier & Luc van Doorslaer (eds): *Handbook of Translation Studies. Vol. 1.* John Benjamins: Amsterdam. pp. 55-59.

Desmidt, Isabelle (2003) “Att demaskera översättarens roll i det interkulturella utbytet”. *Tidskrift för Skandinavistik* (24)1. pp. 47-65.

Klaudy Kinga (1994) *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica Kiadó.

Kärrholm, Sara (2014) “Bestseller culture and its effects on research. The case of Stieg Larsson’s Millennium trilogy”. In Jon Helgason, Sara Kärrholm and Ann Steiner (eds.) *Hype, Bestsellers and Literary Culture*. Lund: Nordic Academic Press, pp. 92-114.

Leppihalme, Ritva (2011): “Realia”. In Yves Gambier & Luc van Doorslaer (eds.): *Handbook of Translation Studies. Vol. 2.* John Benjamins: Amsterdam, pp. 126–130.

Ringmar, Martin (2007) “‘Roundabout Routes’ Some remarks on indirect translations” In Mus, F *Selected Paper of the CETRA Research Seminar in Translation Studies*, <https://www.arts.kuleuven.be/cetra/papers/files/ringmar.pdf> (Utolsó letöltés: 2014.11.23.)

Tellingier Dusan (2005) „Az etnokulturémák szerepe a műfordításban.” In *Publicationes Universitatis Miskolciensis Studia Philosophica*. pp. 123-129.

Venuti, Lawrence (1998) *The Scandals of Translation*. London: Routledge.

Bibliográfia II: válogatás a szerző idevágó gyakorlatából

Elfgren, Sara B., Strandberg (2014) Mats *Kulcs*, Péteri, Vanda (ford.), 832 p. Budapest: Geopen Könyvkiadó Kft.

Sem-Sandberg, Steve (2014) *Azok a szegény lóddiak*, Péteri Vanda, Papolczy Péter (ford.), 616 p. Budapest: Magvető Könyvkiadó és Kereskedelmi Kft.

Elfgren, Sara B., Strandberg, (2013) Mats, *Tűz*, Péteri Vanda (ford.), 660 p. Budapest: Geopen Könyvkiadó Kft.

Elfgren, Sara B., Strandberg, Mats (2012) *A Kör*, Péteri Vanda (ford.), 548 p. Budapest: Geopen Könyvkiadó Kft.

Eriksson, Kjell (2011) *Burundi hercegnője*, Péteri Vanda (ford.), 320 p. Budapest: Animus Kiadó

Larsson, Stieg (2009) *A tetovált lány*, Péteri Vanda (ford.) 576 p. Budapest: Animus
Kiadó

Nesser, Håkan (2008) *A Borkmann-elv*, Péteri Vanda (ford.), 268 p. Budapest: Animus
Kiadó

Östergren, Klas (2008) *Dzsentimenek*, Péteri Vanda (ford.), 510 p. Budapest:
Scolar Kiadó

Nesser, Håkan (2007) *A gonosz arcai*, Péteri Vanda (ford.) 254 p. Budapest: Animus
Kiadó